परीक्षिन्नाटकचक्रम् ... ६

卐

।। प्रबोधनम् ।।

卐

रचयिता
पंडित ओगेटि परीक्षित् शर्मा, एम्. ए.

परीक्षिन्नाटकचक्रम् ... ६

卐

॥ प्रबोधनम् ॥

卐

रचयिता
पंडित ओगेटि परीक्षित् शर्मा, एम्. ए.

प्रकाशक: —

ओगेटि अच्युतराम शास्त्री, एम्.ए.

■

पुस्तक प्राप्तिस्थलम् :—

पं. ओगेटि परीक्षित शर्मा, एम्.ए.
जि ७, शिवकीर्ति, घोरपडी,
पुणे ४११ ००१.
महाराष्ट्र (भारत)

■

सर्वाधिकारा: :—

प्रकाशकायत्ता:

■

मुद्रक: :—

मे. शंकरराव राजहंस आणि कंपनी
२०३८, जान महंमद स्ट्रीट, पुणे ४११ ००१.
महाराष्ट्र (भारत)

।। प्रबोधनम् ।।

अनश्वरं तं यदुवंश भूषणम् । सदा जगन्नाटक सूत्रधारिणम् ।
विलोभयन्तं जन सन्ततिं धिया । भजामि कृष्णं महि धर्म रक्षकम् ।।

(नान्द्यन्ते)

सूत्रधारः — (नेपथ्याभिमुखं विलोक्य) हञ्जे ! कुटुम्बिनि ।

नटी — आगच्छामि भोः ।

सूत्रधारः — विलम्बः संजातः ।

नटी — एषाऽस्मि ।

सूत्रधारः — हञ्जे ! अवसित मण्डनाऽसि किम् ?

नटी — आम्, अवसित मण्डनाऽस्मि ।

सूत्रधारः — हञ्जे अद्य अस्माभिः प्रबोधनं नाम नाटकं प्रदर्शयितव्यं विद्यते ।

नटी — तदर्थं अहं किं कुर्याम् ।

सूत्रधारः — तस्मिन् नाटके भवत्या गातव्यं अस्ति ।

नटी — अहं जिगासामि । किन्तु प्रथमतः किं तन्नाटकं, केनलिखितं सविस्तरं कथयतु भवान् ।

सूत्रधारः — अयि कुटुम्बिनि शृणु । गीर्वाणान्ध्र भाषाप्रवीणेन परीक्षित् शर्मणा विरचितमिदं प्रबोधनं नाम नाटकम् । अयं संस्कृतान्ध्र साहित्य प्रपञ्चे प्रख्यातः कविः ।

नटी — अयमेव यशोधरा महाकाव्यस्य, अक्षयगीत रामायणस्य च प्रणेता ।

सूत्रधारः — आम्। अयमेव। अधुना सप्तविंशति एकाङ्किकात्मकं परीक्षिन्नाटकचक्रं लिलेख। तस्मिन् नाटके विराजमानं इदं प्रबोधनं नाम नाटकं प्रदर्शयितुं वयं उद्युक्ताः।

नटी — गीर्वाण प्रज्ञे इयती संख्या परिमितं नाटकसंचयं न केनापि कृतं इति मे मनीषा।

सूत्रधारः — सत्यमेव। यतः। अयं पूर्णा सूरिणां पादचिन्हेषु निवसन्, यत् किंचित् साहित्य रूपेण, राष्ट्र वासिभ्यः सविनयं, अंश दानेन प्रदातुं प्रयतते।

नटी — आधुनिकेषु दिवसेषु एतादृशाः विरलाः भान्ति। अयं सत्यं राष्ट्राराधकः। अहं अधुना अधिगत विषयाऽस्मि। किं वस्त्वधिकृत्य, केन रागेण कस्मिन् वृत्ते गातव्यं आदिशतु भवान्।

सूत्रधारः — हञ्जे ! वसंत ऋतुमुद्दिस्य, वसंत रागेण वसंत तिलकावृत्ते गाय।

नटी — **शान्तं वसन्त तिलका कलिका प्रभाभिः।**
भृङ्गाङ्गना लसित गीत पिकालि रावैः।
सानन्द माधव समागम पुष्पिताशा।
धात्री प्रियं लसति मंजुल राग रम्या॥

सूत्रधारः — अहो ! अतीव जन रञ्जनं भाति ते कण्ठगत स्वर माधुर्यम्।

नटी — (आकर्णयन्ती) इतः कुत्रापि रथ चक्रनेमिघोषः संश्रूयते।

सूत्रधारः — (आकर्णयन्) सत्यमभिहितं भवत्या। (इतस्ततः पश्यन्) इतः भगवान् श्रीकृष्णः राधेयेन सार्थं स्यन्दनारूढः आगच्छति। नात्रस्थातव्यं आवाभ्याम्। एहिं गच्छावः। (इति गच्छतः)

(ततः प्रविशति राधेयेन सार्थं भगवान् श्रीकृष्णः)

कृष्णः — कर्ण ! किमर्थमहं त्वां अत्र आनयं किं त्वं जानासि ?

कर्णः — कृष्ण नकोऽपि जानाति, तव कृत्यस्य कारणम्। कोऽहं ज्ञातुम्।

कृष्णः — कर्ण त्वं सनातनान् वेदवादान् जानासि। अपिच सूक्ष्मेषु धर्मशास्त्रेषु परिनिष्ठितोऽसि।

कर्णः — कृष्ण ! अधुना तैः किं प्रयोजनम् ।

कृष्णः — कर्ण ! यदहं कथयामि तत् सर्वं सत्यम् ।

कर्णः — कथ्यतां भावः ।

कृष्णः — कर्ण त्वं कानीनोऽसि ।

कर्णः — सत्यम् ।

कृष्णः — हाँ सत्यं धर्मतः त्वं पाण्डोः पूत्रोऽसि ।

कर्णः — कथम् ।

कृष्णः — त्वं न जानासि ?

कर्णः — तदहं न जानामि ।

कृष्णः — अहं त्वां ज्ञापयितुमेव अत्रानीतोऽस्मि ।

कर्णः — अहं कानीनः कथम् ?

कृष्णः — शृणु । एकदा दुर्वासाः कुन्ति भोजस्य गृहं समागतः ।

कर्णः — सुलभ क्रोधः, विख्यात ऋषिः दुर्वासाः ।

कृष्णः — आम् स एव ऋषिः ।

कर्णः — अनन्तरं ।

कृष्णः — कुन्ती तं ऋषिं बाल्ये श्रद्धया अर्चयामास ।

कर्णः — ऋषिपूजनं युक्तमेव भवति भारतीय नारीणाम् ।

कृष्णः — सः ऋषिः प्रीतः तस्यै वरं प्रायच्छत् ।

कर्णः — कोऽयं वरः कीदृशः ।

कृष्णः — सः मन्त्रमेकं उपदिश्य, तेन मन्त्रेण सूर्यः ते वश्यः भविष्यति इति वरं दत्तवान् ।

कर्णः — ततस्ततः ।

कृष्णः — एकदा कुन्ती गङ्गायां स्नातुं गत्वा उद्यन्तं सूर्यं विलोक्य मन्त्रं पपाठ ।

कर्णः — तदा किं जातम्।

कृष्णः — सूर्यः कुन्त्याः समीपमागत्य, तया सः किंचित् कालं यापयामास।

कर्णः — तेजस्विनां सर्वं साध्यं भवति।

कृष्णः — आम् लोके असाध्यमपि तेषां साध्यं भवति।

कर्णः — ततस्ततः।

कृष्णः — तदा त्वं तस्यां सद्योजातः।

कर्णः — आश्चर्यमेवैतत्।

कृष्णः — सावधानतया शृणु।

कर्णः — भाव! चित्तैकाग्रेण अवधारयामि।

कृष्णः — तदा लोक भयात् सा त्वां गङ्गानद्यां एकस्यां पेटिकायां तत्याज।

कर्णः — अहो किमाश्चर्यमेतत्।

कृष्णः — सा सूर्यमहिम्ना कन्यात्वं प्राप पुनः।

कर्णः — भाव! अयं वृत्तान्तः बहुरोचको भवति।

कृष्णः — त्वं अधुना विदित वृत्तान्तोऽसि।

कर्णः — आम् विदित वृत्तान्तोऽस्मि।

कृष्णः — तस्मात् त्वं कानीनः।

कर्णः — कृष्ण। अनेन प्रकारेण जन्मतः कानीनः सत्यमेव।

कृष्णः — ततः त्वं धर्मशास्त्राणां निग्रहात् पाण्डवपक्षे राजा भविष्यसि।

कर्णः — कृष्ण! एतावत्पर्यन्तं यदुक्तं भवता तत् सर्वं श्रद्धया श्रुतं। इतः परं नाहं श्रोतुमिच्छामि केशव!

कृष्णः — कर्ण! मद्वाक्यं शृणु।

कर्णः — नहि मे प्रयोजनं भवति केशव।

कृष्णः — कर्ण, श्रद्धया शृणु। पितृपक्षे ते पार्थाः सन्ति। मातृपक्षे वृष्णयः सन्ति। तस्मात् मत्पक्षं एहि। ते सर्वदा शुभमेव भविष्यति। यतः।

अवश्यं शृणुमे वाक्यं। आसान्तं सूर्यनन्दन।
पार्थाश्च वृष्णयस्सर्वे। सहायास्ते भवन्ति च ॥

कर्णः — कृष्ण! त्वं मां विमोहयितुमिच्छसि। अधुना तत्कथं भविष्यति। ते कथं मां जानन्ति।

कृष्णः — शृणु!

आयान्तं त्वां मयासार्धं। अभिजानन्तु पाण्डवाः।
युधिष्ठिरात्पूर्वजातं। कौन्तेयं हर्षवर्धनाः ॥

कर्णः — अधुना अभिज्ञानेन किं प्रयोजनं भवति।

कृष्णः — तथामावद। तत् अत्यन्त प्रयोजनं भविष्यति।

कर्णः — कथम्?

कृष्णः — पाण्डव कौरव विरोधः समाप्तः भविष्यति। रक्तपातः न भवति।

कर्णः — तत् कथम्।

कृष्णः — त्वमेव कारणं महाभारतयुद्धस्य।

कर्णः — कथमहं कारणं भवामि।

कृष्णः — तवा धारेण, तव साहयेन कौरवाः पाण्डवान् जेतुमिच्छन्ति।

कर्णः — सा भावना निराधारा।

कृष्णः — निराधारा इति मा वक्तव्यम्।

कर्णः — भवतु नाम। यत् भावि, तत् भूतं। अधुना तत् न परिवर्तनीयं भवति।

कृष्णः — भवतु नाम। शृणु।

संपूजयिष्यन्ति नितान्त भक्त्या। पादौ गृहीत्वा भवतः प्रकामम्।
ते भ्रातरः पञ्च परं विनीताः। मत्वा धरेन्द्रं मनसा भवन्तम् ॥

कर्णः — कृष्ण ! तव उक्ति वैचित्रिः मे आश्चर्य कारिणी भवति ।

कृष्णः — अपिच शृणु । युधिष्ठिरः ते व्यजनं नीत्वा व्रीजयिष्यति ।

कर्णः — ततस्ततः ।

कृष्णः — महाश्वेतं छत्रं भीमसेनः तव ग्रहिष्यति ।

कर्णः — ततस्ततः ।

कृष्णः — श्वेत हयैर्युक्तं ते रथं अर्जुनः वाहयिष्यति ।

कर्णः — कृष्ण ! ते भाषणं श्रोत्र पेयं भवति ।

कृष्णः — अरविन्दसमान सुन्दरास्यः डिम्भकः अभिमन्युः नित्यं ते प्रत्यासन्नो भविष्यति ।

कर्णः — अहो महत् भाग्यम् ।

कृष्णः — सत्यमेतत् महत् भाग्यमेव ।

अभिमन्युस्तवोत्सङ्गे । सदा प्रेम्णा चरिष्यति ।
पद्माननो हसन् बालः । सकलानन्ददायकः ।।

महाबाहो ! भ्रातृभिः सह पाण्डवैः राज्यं भुङक्ष्व । ते भ्रातृभिः पाण्डवैः सह सौभ्रात्रं अद्यास्तु । अपिच ।

अहं स्वयं त्वामभिषिच्य राज्ये । सर्वंसहापालनदक्ष भूपम् ।
समस्त सौख्यानि विधाय कर्ण । क्षेमं त्वदीयं शतथा करिष्ये ।।

कर्णः — हे वेदवेद्य कृष्ण ! भवता प्रतिपादितं सर्वं जानाम्यहं । अहं धर्मतः पाण्डोः पुत्रोऽस्मि । किन्तु ।

आदित्यस्य प्रभावेन । कन्या साऽसूत मां प्रियम् ।
विसृष्टोहं तया सद्यः । स्तन्यपानं विना हरे ।।

कृष्णः — तत् दैविकं संजातम् । त्वं तत् विस्मर ।

कर्णः — कृष्ण ! अहं तथा जातः किन्तु तया यथा कुशलं न भवति तथा विसर्जितः। किमत्र विद्यते यत्किमपि मातृवात्सल्यम् ?

अम्बेति कथितं नैव। आवाभ्यां पुत्रकेतिच।
नानुभुक्तं च वात्सल्यं। लौकिकं जीवने हरे॥

कृष्णः — अयं दैवनिर्णयः।

कर्णः — वेदपुरुष ! सूतः मां दृष्ट्वा गृहमभ्यनयत्। राधा मां अपोषयत्, तस्मादहं राधेयः।

कृष्णः — कर्ण ! त्वं जन्मना कौन्तेयः पोषणेन राधेयः

कर्णः — वेदवेद्य ! सूतः मां सुतं अभिजानाति। सः मे जातकर्मादीन् कारयामास। अपिच वसुषेणेति नाम कारयामास।

कृष्णः — एतत् सर्वं अप्रस्तुतं भवति मे।

कर्णः — गोविन्द ! भवतापि अप्रस्तुत प्रशंसा कृता।

कृष्ण — (विहस्य) ओम्। ततस्ततः।

कर्णः — माधव ! अहं विवाहितः। मम पुत्राः पौत्राश्च जाताः।

कृष्णः — इयं लोक परिपाटिः भवति।

कर्णः — श्रीधर ! तासु मे हृदयं कामबन्धितं संजातम्।

कृष्णः — किं ते उक्तिः समाप्तिमागता ?

कर्णः — हृषीकेश ! पृथिव्या सकलया। उत सुवर्ण राशिभिश्च, नोचेत् भयात् हर्षात् वा नोत्सहे मिथ्यां कर्तुं।

कृष्णः — कात्र मिथ्या। सर्वास्थितिः प्रत्यक्ष गोचरा।

कर्णः — पद्मनाभ ! शृणु।

धार्तराष्ट्र कुले सत्यं। दुर्योधन समाश्रयात्।
त्रयोदश समाराज्यम्। मया भुक्तमकण्टकम्॥

कृष्णः — कौन्तेय ! जानाम्यहं सर्वमेतत् ।

कर्णः — नारायण ! संबन्धाः विवाहाश्च मया सूतैः कृताः ।

कृष्णः — कर्ण मया कथितं सर्वं रक्तसंबन्ध बान्धव्यमेव । परमार्थतः तत्वं कथयामि न कथाम् ।

कर्णः — केशव ! नाहं कुर्यां किमपि विषयेऽस्मिन् ।

भयलोभात् वधात् कर्तुं । अनृतं नोत्सहे हरे ।
धार्तराष्ट्रस्य भूपस्य । मित्रद्रोहंतु पातकम् ।

वधात्, भयात्, लोभात्, बन्धात्, अनृतं नोत्सहे कर्तुं धार्तराष्ट्रस्य । तत्र वशित्वात् पाण्डवाः सर्वं कुर्युः नात्र संशयलेशोऽपि विद्यते ।

कृष्णः — कर्ण त्वामहं अन्यत महत्तमं विषयं कथयामि श्रद्धालुर्भव ।

सती प्रिया पाण्डव धर्मपत्नी । यस्यै पुरा भण्डनमेव जातम् ।
यज्ञात् प्रभूता सुरसुन्दरी या । षष्ठं पतिं त्वां मनसा वृणीता ॥

कर्णः — कृष्ण ! मां शतधा अङ्गीकारोन्मुखं कर्तुं त्वं प्रयतसे । मां बहुधा विलोभयसि । किन्तु मामकीनं मनः अन्यायं कर्तुं न समीहते ।

कृष्णः — कर्ण ! सन्निहितेषु संदर्भेषु तदा तदा असत्यं अन्यायं च कर्तव्यं भवति । तत् धर्मशास्त्र प्रामाणिकं च भवति ।

कर्णः — अच्युत ! यदि धर्मात्मा मां कुन्त्याः प्रथमजं पुत्रं जानाति, सः राज्यं न ग्रहिष्यति ।

कृष्णः — तत् सर्वं अहं पश्येयं । ते विचारः मास्तु ।

कर्णः — यदि अहं तत् राज्यं प्राप्नुयां तर्हि तत् दुर्योधनाय दद्याम् । किमर्थं एतत् सर्वं करणीयं । धर्मात्मा स एव शाश्वतः युधिष्ठिरः अस्तु ।

कृष्णः — किं समाप्तं तव भाषणम् ।

कर्णः — जनार्दन यत् चिन्तितं यत् अनुभूतं, मया तत् सविस्तरं निर्भयं तव निकटे उच्चारितम् ।

कृष्णः — अयि कर्ण ! राज्य लम्भोऽपपादनं त्वां न लभेत्, मया दत्तां पृथिवीं न प्रशाशयितुमिच्छसि शृणु।

जयो भवत्येवहि पाण्डवानां। अन्योन्य संभूत रणाङ्गणे तु।
तदा भवन्तं विलपन्तमाजि। त्रातुं न भूतो भवतीह वीरः॥

कर्णः — जानाम्यहं महात्मन्।

कृष्णः — त्वं न किमपि जानसि। शृणु।

युधि ते रोदनं कोऽपि। न श्रोष्यति महाभुज।
गाण्डीविनं महायुद्धे। कोऽपि नैव विजेष्यति॥

कर्णः — कृष्ण ! अहं प्रयतिष्यामि अर्जुनं प्रतिरोद्धुं।

कृष्णः — कर्ण ! प्रतिरोद्धुं तं तव समयः अपि लभ्यः न भवति। शृणु।

श्वेताश्वरथिनं युद्धे। गर्जन्तं कृष्णसारथिम्।
कपिकेतन वीभत्सुं। दृष्टवा मृत्युं भवेः परम्॥

अपिच।

धर्मात्मा यदि कृद्धोऽस्ति। समैक्यं यान्ति सागराः।
दृष्टवा तत् भीषणं दृश्यं। सर्वेनष्टाः भवन्ति च॥

गाण्डोविनं महाबाहो। शङ्करोऽपि न जेष्यति।
लक्षाधिकैश्च राधेयैः। धार्त राष्टैश्च किं भवेत्॥

कर्ण, त्वं अभिमान धनोऽसि। वर्तमान स्थितिं त्वं न जानासि। कथं ज्ञास्यति वर्तिष्यमाणं। अहं त्रिकालज्ञः। सर्वं ते कथयिष्यामि शृणु। अर्जुनस्य गाण्डीव निर्घोषं अशनि घातमिव मत्वा सर्वे इतस्ततः पलयिताः भवेयुः।

राजनः राजपुत्राश्च । दुर्योधन समायुताः ।
निधनं प्राप्य बाणैश्च । भजेयुर्नरकं ध्रुवम् ।।

कर्णः — वासुदेव ! त्वं भविष्यमाणं जानासि तथापि मां संमोहयितुमिच्छसि । जानाम्यहं पृथिव्याः विनाशः संप्राप्तः इति । अहं शकुनिः दुश्शासनः दुर्योधनश्च निमित्ताः । कृष्ण असंशयं महत् युद्धं उपस्थितं पाण्डवानां, कौरवाणां च ।

पराजिताः भवेयुश्च । धार्तराष्ट्राः न संशयः ।
विजेताश्च भविष्यन्ति । पाण्डवेयाः स्वयं ध्रुवम् ।।

सर्वे वयं गाण्डीवाग्निं प्रवेक्ष्यामः । सर्वेऽपि शस्त्राग्नि दग्धाः यमसदनं प्राप्स्यन्ति ।

कृष्णः — कर्ण ! वसुन्धरा अवश्यं विनाशं प्राप्स्यति । सर्वनाशः त्वन्मूलं भविष्यति । मदीयं वचनं ते हृदयं नोपैति ।

वसुन्धराविनाशोऽयं । सूचितोऽ शुभसूचकैः ।
त्वन्मूलं भविता नूनं । विद्धि सर्वं महारथ ।।

कर्णः — कृष्ण ! यदि वयं अस्मात् रणात् जीवन्तः भवेम, त्वां पश्यामः । नोचेत्, कृष्ण, स्वर्गे मिलिष्यामः ।

कृष्णः — कर्ण !

सतां वचः सदाश्रेयः । मन्तव्यं बुद्धिशालिभिः ।
विनाशकाले संप्राप्ते । बुद्धि नाशो विजायते ।।

कर्णः — कृष्ण ! भवता प्रतिपादितं सत्यं भवति । अहं विश्वसिमि त्वां वेदवेद्यः इति ।

विश्वासः सुहृदां लोके । सर्वलाभ प्रदायकः ।
विश्वासबद्ध राजानं । संत्यज्य निवसेः कथम् ।।

अपिच ।

विश्वस्त मित्रं स्वार्थाय। वंचयेयं कथं हरे।
मरणं मे वरं लोके। जीवने मित्र वंचनात्॥

अहं स्वार्थाय धार्तराष्ट्राणां अपकारकः न भवेयम्। पुनर्मिलनाय मां आदिश। नमस्तेस्तु भगवन्। (नमस्कृत्य गच्छति)

कृष्णः — रक्तपातं निवारयितुं शतधा कृत प्रयत्नोऽभवम्। किन्तु भविष्यमाणं न कोपि निरोत्स्यति।

पृथिव्याः नाशनं प्राप्तं। उल्कापाताः भवन्ति च।
सर्वे वीराश्च शत्रूणां। प्राप्स्यन्ति मरणं ध्रुवम्॥

(इति गच्छति)

(यवनिका पतति)

* * *

द्वितीयं दृश्यम्

(भागीरथी तीरे कुन्ती एकाकिनी उपविश्य चिन्तयन्ती आस्ते)

कुन्ती — (आत्मगतम्) श्रुतं मया विदुरात् यत् कृष्णः कुरुभ्यः असिद्ध अनुनयः पाण्डवान् प्रत्यागतः इति। अपिच अविग्रह भाववचनं श्रीकृष्णस्य सुयोधनः नाङ्गीचकार। असौ चेदि पांचाल केकयैः भीमार्जुनाभ्यां कृष्णेन यमैश्च युयुधानः अस्ति। किन्तु युधिष्ठिरः सर्वदा धर्ममेव काङ्क्षते। धृतराष्ट्रः पुत्रशत मदेन मत्तः निधर्मे पथि चलति। अवश्यं कुरूणां अनयः भविता। अहो बत अहं कथं मे बाधां सहेयं, केनमार्गेण मे शान्तिः भविष्यति। अहं दुःखार्ता। हाधिक् महान् ज्ञाति वधः भवति। अधनस्य मरणं श्रेयः। नहि ज्ञातिक्षयः जयः। शान्तनवः चमूपतिः आचार्यः,

कर्णश्च धार्तराष्ट्रार्थे वर्धयन्ति। कर्णः सदा पाण्डवान् द्वेष्टि। दुर्वासाः मे वरं ददौ। स्त्री भावात् बालभावाच्च तदा तथा अचिन्तयम्। मार्ताण्डः समागतः। कन्यादशायां स्थितायां मयि कर्णः संजाताः। मार्ताण्ड मायया अहं पुनः कन्यकात्वं अवाप। अधुना समयः संप्राप्तः। इयंतं कालं सर्वमपि मे हृदि गूढं निक्षिप्तं मया। मातृ हृदयं कथं परितपति, शुष्यति, नृत्यति, रसपूर्णं भवति नकोपि जानाति। केवलं माता जानाति।

धर्मः स्थिरो भवत्यत्र। धर्मो धारयते भुवम।
तस्माद्धर्मं गमिष्यामि। शरणं जीवने भृशम्॥

यः कानीनगर्भे मे पुत्रवत् परिरक्षितः सः कथं भ्रातृ हितं वचनं न कुर्यात्। सः एतावत् पर्यन्तं न जानाति। ज्ञानाविर्भावानन्तरं सः पाण्डवपक्षं समेष्यति। अयं मे प्रथमगर्भशुक्ति मुक्ताफलं। स्त्रीणां स्वीयापत्यं मधुरं भवति। काकशाबकः काकस्य प्रीतिकरः भवति। गत्वाहं अधुनैव कर्णस्य भागीरथी तीरगृहं तेन सर्वमपि विदितं यथा भवेत् तथा कथयेयम्। (इति अश्रुकरुहैः परिमार्जयन्ती गच्छति)

(यवनिका पतति)

* * *

तृतीयं दृश्यम्

(भागीरथी तीर गृहं। कुन्ती उपविष्टा अस्ति। ततः प्रविशति कर्णः)

कर्णः — मातः कासित्वम्।

कुन्ती — अहं पाण्डवानां जननी। अहं भवन्तं द्रष्टुं समागताऽस्मि।

कर्णः — राधेयोऽहम्। त्वामभिवादये। (इति नमस्करोति) ते किं करवाणि ब्रूहि मातः।

कुन्ती — अनामयं ते भवतु कुमार। (इति हस्तमुद्यम्य कथयति)

कर्णः — काऽसित्वं। किं ते सहायं करिष्यामि ब्रूहिमातः।

कुन्ती — किञ्चिन्मे कथनीयं विद्यते।

कर्णः — कथ्यतां अवहितोऽस्मि।

कुन्ती — सुत! त्वं राधेयः नहि। कौन्तेयः। त्वं सूतकुले न जातः। मे वचः विद्धि। एतदुदन्तं कथयितुमेव त्वत्सकाशं समागताऽस्मि।

कर्णः — हे मातः। सर्वं जानाम्यहं। श्रुतं मया श्रीकृष्ण मुखारविन्दात्। तथापि।

किमिच्छसि त्वं वद मातृमूर्ते। मत्तः प्रियं सौख्यकरं त्विना भीः।
कथं त्वमस्यां भयद क्षपायां। समागता शोक परीत चित्ता॥

कुन्ती — अहं एतदिच्छामि त्वां कथयितुं। त्वं कानीनः। कुन्तीराजस्य भवने मम संजातः। हे पुत्रक! त्वं पार्थः असि। यथा राम जनार्दनौ, तथा कर्णार्जुनौ भवेताम्। संहितात्मनोः युवयोः असाध्यं लोके नस्यात्। कर्ण! त्वं शोभिष्यसे पञ्चाभिः भ्रातृभिः सहितः। त्वं सूतपुत्रो नहि। त्वं वीर्यवान् पाण्डववंशे संजातोऽसि। शृणु।

त्रयीतनुप्राभव दत्तरूपः। कन्यादशायां मम चारुमूर्ते।
जातः पुरा हाटक कुण्डलाभ्यां। जानीहि सत्यं त्वमसीति पार्थं॥

कर्णः — मातः! अहं क्षत्रियो जातः। किन्तु न प्राप्तः क्षत्रसक्रियाम्। मम हितं पूर्वं त्वया मातृवत् न चेष्टितम्। सा मां संबोधयसि अद्य केवलं आत्महितैषिणी। पुर्वं अभ्राता विदितः। अधुना युद्धकाले प्रकाशितः। यदि पाण्डवानहं गच्छामि लोकः किं मां क्षत्रं वदिष्यति? अहं धार्तराष्ट्राणां अफलं कथं कुर्याम्। ततः।

कर्णः परं नश्यतु किन्तु मातः। धर्मस्वरूपस्सततं धरण्यां।
चक्रस्तु दद्याद्बहु वारसानां। सुनीतिमार्गं मम धर्म मार्गात्॥

कुन्ती — कानीन! त्वं पाण्डवपक्षं समागच्छ। त्वां दृष्ट्वैव दुर्योधनः युद्धाय

कृतनिश्चयः । त्वया हीनः धार्तराष्ट्रः जलनिर्गत मत्स्यः इव विचेष्टमानः भवति । तदा युद्धविरामः भविष्यति । त्वयि केन्द्रीकृताः धार्तराष्ट्राणां भावना विशेषाः । युद्धाऽभावे सर्वोऽपि देशः सर्गं समृर्ध्या नर्तिष्यति । त्वन्मूलकः देशसौख्यः भवति । त्वं पाण्डवानां अग्रजोऽसि । त्वं मे वचनं शृणु ।

कर्णः — माता ! त्वं अधुना स्वार्थे विचेष्टमाना पाण्डवान् त्रातुं मम समीपं भिक्षार्थं समागतासि, यतः कर्णः भिक्षितः स्वजीवितमपि दास्यतीति । विद्यते किं ते मातृहृदयम् । तदानीं त्वं निर्दया मातृहृदय विहीना मां सद्योजातं शिशुं गङ्गायां विसृष्टवती । किमिदं ते मातृ हृदयं भवति । प्रेमपरीत हृदया माता कदापि शिशुं न त्यजति जलधारायाम् । व्यतीतानि संवत्सराण्यनेकानि । एतावत्पर्यन्तं कर्णः कः कुत्र विद्यते ? कथं विद्यते इति ते उत्सुकताऽपि नासीत् । अधुना पञ्चपाण्डवेषु संजात ममकारेण मत्सकाशात् तेषां हानिः यथा न भूयात् तथा शब्दं नेतुं त्वं समागतवती । एतत् निश्चयं ज्ञायते यत् ते मातृ हृदयं नास्तीति । त्वं पाण्डव रक्षाभिक्षार्थं समायाताऽसि । नहि कर्णोऽपरिस्यन्दमान प्रेम्णा । अहं प्रथमतः त्वां पश्यामि मम जीवने । एतावत्पर्यन्तं भवती मे दृष्टिपथं नायता किमिदमाश्चर्यम् ।

कुन्ती — सुत ! त्वं मातृ हृदयं अज्ञात्वा मातृ वात्सल्यं टीकां करोषि । मातरं विनिन्दसि । त्वं मम तदा वर्तमान स्थितिं, समाज रचनां च विचार्य मां विनिन्द । अहं कस्यां स्थित्यां तथाऽकरत्वं त्वं न जानासि । अहं त्वत्कृत निन्दां सेहे । मम कन्या दशायां त्वं जातोऽसि । तादृशी स्थितिः लोके टीकास्पदा भवति । तस्मात् तत् वृत्तमासीत् । अहं सर्गे मातृ हृदयेन ब्रवीमि । नाहं जानामि यत् युद्धं उभयोः वंशयोः भविष्यतीति । अहं अचिन्तयं यत्र कुत्रापि त्वं कुशली जीवन् असि इति । अधुना भविष्यमाणं युद्धं विचार्य पुत्रप्रेम्णा त्वां द्रष्टुं प्रष्टुंच समागताऽस्मि । युद्धस्तु अनिवार्यः कृतः दुर्योधनेन । अस्मिन् संयुगे कः जीविष्यति कः मरिष्यति नकोऽपि वक्तुं समर्थः भवति । जयाजयौः दैवनिर्णीतौ । तस्मात् त्वां सत्यं ज्ञापयितुं समयेऽस्मिन् समागतास्मि । त्वं सद्यस्थितिं सत्यं ज्ञात्वा व्यवहर । यत् भविष्यति तत् भविता ।

कर्णः — दैवं । दैवं कुत्र विद्यते । सर्गस्यापि वयमेव कारणम् । श्रीकृष्णात् सर्गं ज्ञात्वाहं कथयामि यत् पाण्डवानां जयः निश्चयः भवति इति । तथापि धर्मं नाहं त्यक्ष्यामि । इदं वपुः दुर्योधन समाश्रयात् पुष्टं विवर्धितं च । बहवः समाः तस्य सकाशे यापिताः । अधुनाऽहं तं त्यक्त्वा त्वत्सकाशं आगच्छेयं यदि धर्मनाशकः भविष्यामि ।

तदपेक्ष्या मम मरणमेव वरं मातः। मे अपकीर्तिभारजीवनं योग्यं न भवति। किन्तु कीर्तिकृते अहं मरिष्यामि। मातः यत् उद्भूतं जगति तत् सर्वं यदा कदापि नशिष्यति। तस्मात् मरणात् मे भीतिः न विद्यते। अपयश सः भीतिः जायते। अयं मे निर्णयः नाहं पाण्डवपक्ष गन्ता। यतः।

स्वार्थाय लोके सततं यतन्ते। जनाः परं धर्मपथं विहाय।
माताऽसि सत्यं ननु पाण्डवानां। तवाऽपि नास्त्येवहि धर्म भावः॥

कुन्ती — त्वं मे बाधां न जानासि। मातृदेवो भव इति वेदाः घोषयन्ति। वयं वेदमतानुयामिनः। त्वं मातृदेवो भव।

कन्यादशायां शतथा प्रसूतिः। लोकापवादस्य निदान भूता।
इत्येवमालोक्य ससर्ज बालं। हेतुर्नचास्तीह सुत द्वितीयः॥

कर्णः — अहं न तृणी करोमि ते कथनम्। लोके विद्यमान स्थितिं कथयामि। माता यदि शिशोः मलमूत्रादिकं उद्धृत्य स्वच्छतां करोति, तेन शिशुना सार्धं खेलति, तस्य सुखदुःखादिकं आत्मीयं पश्यति सा माता भवितुमर्हति, तदा सा माता मातृ हृदय पूर्णा भवति। मयि तत् कर्म त्वया न कृतम्। ततः मयि न विद्यते पुत्रप्रेम। अहं कदापि त्वां मातः जननि, अम्बे इति नाहूतवानस्मि। अनेन कारणेन त्वयि मम मातृ भावना नास्ति। त्वं जानासि मां प्रसूतवती इति। तस्मात् तत् प्रसूति कारणं निमित्तीकृत्य मां बोधयितुं समागतासि। मम शैशवं त्वमदृष्टवती। तव मातृ हृदयं अहं अदृष्टवानास्मि। तस्मात् आवयोर्मध्ये माता सुत भावः शून्यरूपेणास्ति।

कुन्ती — त्वं अतीव कठोरं वदसि। त्वं मातृ हृदयानभिज्ञः। हृदय विहीनः। त्वं अन्येषां बाधां न जानाषि। अहं मे बाधां विशदयितुं अशक्ता भवामि। अधुना मे स्थितिः क्रमुक कर्तारामध्ये क्रमुकस्य स्थितिरिवास्ति। अहं प्रेम्णा तुलाभारमिव माध्यस्तमवलम्बे।

कर्णः — भवती मम समक्षं तव भावं विदशयितु। अहं सन्नद्धोऽस्मि ते भावनानुसारं विधातुम्।

कुन्ती — सुत! शृणु यदि त्वं युद्धे मरिष्यसि पञ्च पाण्डवाः मे जीविष्यन्ति।

यदि त्वया युद्धे अर्जुनः व्यापादितः भवति तर्हि त्वयासहिताः पाण्डवाः पञ्चपाण्डवाः भविष्यन्ति। एतदेव मे कामितं भवति।

कर्णः — श्रुतं मया ते कामना काऽस्ति। तस्मात् कथयामि ते सुतान् न हनिष्यामि। शतशः युद्धे मे मरणमेव भवति सर्वथा।

कुन्ती — (कर्णौ पिधाय) शान्तं पापं तथामावद पुत्र।

कर्णः — शृणु मातः।

न ते जातु नशिष्यन्ति। पाण्डवाः पञ्च भ्रातरः।
निरर्जुनास्सकर्णाश्च। सार्जुनाः पञ्च पूर्वकम्॥

कुन्ती — (कर्णस्य वचः श्रुत्वा दुःखात् प्रवेपमाना कर्णं धैर्येण समालिङ्ग्य) कर्ण दैवं तु बलवत्तरम्।

कर्णः — जननि! अनामयं स्वस्ति च ते भवतु।

कुन्ती — (अश्रु संमार्ज्य) कर्ण पार्थ! तेष्यनामयं स्वस्तिच भवतु। (इति कुन्ती चिन्तया निर्गच्छति)

कर्णः — अहो! सर्वथा मम जीवने अनेके अन्तरायाः भवन्ति। इयं सृष्टिः अतीव विचित्रा। सर्वथा सर्वेण स्वगम्यस्थानं प्राप्तुं प्रयत्नशीलेन भवितव्यम्। (आत्मगतम्) जयस्त्वस्मान् वरिष्यति।

मेधावी शकुनिश्चाहं। राजा दुर्योधनस्तथा।
दुश्शासनश्च चण्डात्मा। जेष्यामो पाण्डवान् ध्रुवम्॥

मार्गे अनेके अन्तरायाः भवन्ति तथापि जनाः गम्यस्थानं प्रविशन्ति। तद्वत् कौरवाः विघ्नाभिहताः अन्ततः युद्धे विजेतारः भविष्यन्ति। अधुनाऽहं राजराजसभां गच्छेयम्। (इति निष्क्रान्तः)

(यवनिका पतति)

* * *

पण्डित : ओगेटि परीक्षित् शर्मा, एम्.ए.

जन्म : १० ऑगस्ट १९३०

तेलुगु-संस्कृत भाषाद्वय क्षेत्रे प्रथितयशाः कविः नाटककारश्च ।

प्रकाशितं संस्कृत काव्य दशकम्

१) ललित गीता लहरी (गेय गीत संग्रहः)

२) यशोधरा महाकाव्यम् (अखिल भारतीय कालिदास पुरस्कारेण सन्मानितम्)

३) सावित्री (नाटकम्)

४) अक्षय गीत रामायणम् (सप्तपदी)

५) कच-देवयानीयम् (नाटकम्)

६) श्रावणम् (नाटकम्)

७) पारीक्षितम् (नाटकम्)

८) नर्तनशाला (नाटकम्)

९) वज्रं वज्रेण भिद्यते (नाटकम्)

१०) प्रबोधनम् (नाटकम्)

प्रकाशनोन्मुखं साहित्यम्

१) प्रतापराणायनम् (महाकाव्यम्)

२) ते हि नो दिवसा गताः (आत्मचरितम)

३) सौन्दर्य मीमांसा

४) विश्वनाथ कविता (तेलुगु)

5) Pen-Flowers (English Poetry)

भाषाधिकारी (तेलुगु) भाषासंचालनालयः
विभागीय-कार्यालयः न्यू सेण्ट्रल बिल्डिङग (द्वितीय-भूमिका)
पुण्यपत्तनम् महाराष्ट्र-भारत ४११ ००१.